

MIKES KELEMEN EGYÉNISÉGE

Az egyéniség formálódására, az ember lelki, szellemi, jellembeli tulajdonságai alakulásában döntő szerepe van a gyermek- és ifjúkori életszakasznak, a társadalmi, nevelési, környezeti befolyásnak. Az ember szóbeli és írásbeli megnyilatkozásai, ítéletei, tettei sokat elárulnak egyéniségéről. Különösen az író esetében, aki a tudatilag s lélektanilag motivált alkotó folyamatban kifejezésre juttatja egyéniségét, saját belső világát. Ám ez a jelenség korhoz kötött, művelődéstörténeti korszakonként differenciált szemlélettel közelíthető meg. Mikes esetében szem előtt tartandó a barokk udvari kultúra korabeli problematikája.

A székely magyar öntudatáról, szülőföldimádatáról ismert Mikes korai erdélyi éveiről sajnos keveset tudunk. Születése (1690. augusztus) után egy évvel thökölyánus atyját a császáriak a havasalföldi vajda segítségével elfogták és Fogaras várában megölték. Félárva gyermekéveit a székelyföldi református atyafiság nemesi udvarházaiban töltötte. Itt tanult meg beszélni, megismerte a betűvetést, magába szívta a tájnyelvi beszéd lélektani és hangulati színeit. A szülőföld természeti környezete, az erdélyi havasok, a háromszéki népszokások és gyermekjátékok rigmusai, daltöredékei, a Károlyi-biblia nyelve, Szenczi Molnár zsoltárainak éneklése, a székely tájnyelv olyan lelkébe ivódott emlékek, amelyek öregkoráig elkísérik.

A székelyföld szerelmese, Orbán Balázs szerint Mikes szülőföldje a természeti szépségekben oly gazdag Erdélyországnak is a legszebb s legcsodálatosabb része. Ott bújik meg Zágon az Orbai székben, a Zágon vize „havasi pataktól áztúgott, kies völgyben...” S Benedek Elek tájrajzában: „...három oldalról fenyves erdő-borította hegyek karimázzák... Háromágú csillaghoz hasonlatos fennsíkon, istenültette kertből mosolyog ki Zágon, s ennek a kertnek is legszebb pontján, tölgyes erdőcskébe rejtőzködött a ház, ahol a hűség eleven szobra született. A falú fölött fenyves erdők rengetegének zúgása... kívül is erdő, bent is erdő: Mikes Kelemen költői lelke, a majdani fenséges szép, édesbús levelek írója kívánhat-e szebb helyet ennél; óh, be szép ez a falú! S be szép az a kicsi ország, amelynek Háromszék a neve”!

1700 táján Mikes diák a kolozsvári jezsuita kollégiumba került; ezután mostoha-atyja, Kövesdi Boér Ferenc hatására anyjával együtt katolizált. Itt a Káldi-bibliát olvasták, és a Cantus catholici s Kájoni Cantionaleja régi és új, deák és magyar ájtatos énekeit és Mária-himnuszait énekelték. 1702-ben parvistaként szerepelt egy Mátyás királyról szóló latin nyelvű iskoladrámában. A fölkelő kurucok, majd a császáriak által ostromlott város iskolájában vetette meg klasszikus irodalmi műveltségének alapjait, megismerkedhetett a jeles napok és ünnepek diákszokásaival és verselményeivel, az erdélyi könyvnyomtatás gazdag művelődési hagyományaival; a változó idők tanújaként

1705-ben részt vehetett a jezsuiták által várt Rákócziak szentelt „porta triumphalis” felállításában és a zsidói csata után a diadalkapu gyors eltüntetésében.

Vannak az életben sorsdöntő pillanatok és találkozások, amelyek az emberi életút meghatározójává, egyénisége formálójává válhatnak. Ilyennek bizonyult az erdélyi fejedelemmé választott II. Rákóczi Ferenc és a háromszéki nemesifjú első szembenlétele 1707 áprilisában. Kolozsvár városában történt... „Zágoni Mikes Kelemen már ott is állott a fejedelem előtt. Szép öltözetű és szelíd ábrázatú ifjúnak látta őt a fejedelem s mivel időre is éppen megfelelt, mert tizenhét esztendő volt, azért maga mellé vette. Egyenesen apródnak tette meg, hogy az ő legbelső dolgaiban legyen a szolgálatjára. Nem kellett sok idő, hogy a fejedelem észrevegye: no, ebben az egyben jobban választottam, mint a generálisokban... ez az ifjú serény és ügyes a szolgálatban, okos és derűkelő a beszédjében és szépen ragaszkodó minden cselekedetiben... Bátran el lehet mondani, hogy Mikes Kelemen titkos ajándéka volt az Istennek, mind a fejedelem számára, mind pedig a mi számunkra...” Tamási Áron mély írói rokonszenvvvel idézi föl Mikes diák alakját s a reményteljes életpálya erdélyi állomását.

A néhány éves magyarországi udvari élet, a kuruc küzdelmek szerencsecsillagának lehanyatlását követő bujdosás éveiben a gyermekéért aggódó, fiát menteni akaró anya, Árva Torma Éva más reményeket táplál a történetekre emlékezve. A helyszínről fordult a békeszerző Károlyi grófhhoz: „Úgy gondolom, jó üsmeretiben lehetett Excellentiádnak édes fiam Mikes Kelemen, kit is kolozsvári convictusból kivévén, belső inassának melléje vevé Rákóczi Fejedelem, ugyan magával idegen országokban el is vivé...” — s hogy „fejének gratiát” és elkobzott jószágának „restitutiót” nyerjen, életkorát kisebbitve hangsúlyozza — „declarált fiamot convictusból, mintegy 12 (17!) esztendő gyermekét, hírem s akaratom ellen, külső experientiára Fejedelem mellé vették ki, — az is, mint meg nem ért iffiu, kölsü cifraságon kapott inkább...”¹

Bárhogy történt a zabolai gróf Mikes Mihály generális által ajánlott köznemes unokaöcs udvari szolgálatba lépése, a kimenetelről fogadjuk el a mikesi egyéniségre jellemző önvallomást: „...én, aki egész életemben bujdosom, és végtire 16 esztendő koromban a házamat elhadtam, a bizonyos, hogy a szabadságkeresés az elmémbe akkor nem volt, és ha eddig tart bujdosásom, az igaz, hogy az uramhoz való vak szeretetem okozta. Így mondhatni természet szerint, de keresztényi módon szólván, Isten rendelése...”² (85. lev.) Más szavakkal, ahogy számos írónk után Sütő András megfogalmazta: „Mikes...elment volt Hűségnek, a Számkivetésbe.” Sorsa miatt kesergő édesanyja hazahívó levelére csak a gondviseléshez intézett fohász volt Mikes válasza. (51. lev.) Egyéniségére fényt vető, erkölcsi magatartását kiemelő jellemvonása különbözik a mágánás tábornokétól, aki korán otthagya a rodostói bujdosókat. „Nekem úgy tetszik, hogy illendőbb lett volna a többivel itt szenvedni... de ki-ki a maga kádjáról dézmál...”⁴ (41. lev.) „azt nem tartom, amit Forgács, hogy a hűség csak a kutyához illik.”⁵ (73. lev.)

S bár benne is feltörtek olykor keserű gondolatok, embersége felülemelkedett egyéni sérelmein: „akik bujdosó fejdelmet szolgálnak, hogy lehetnek azoknak valamijek. A való, hogy kivált minékünk a ketten hárman, kik mindenkor véle bujdosunk, többünk lehetne, de azt elhallgatom, miért nincsen. Az erdélyi vér, nem az adoméért szolgál, hanem a becsületért, ha egy kis hálaadatlanysággal fizetnek is, azt nem tekinti.”⁶ (34. lev.) Hűséggel állt Rákóczi mellett, akiben szinte atyjaként szeretett fejedelmét tisztelte. Az udvari embernél szokatlan önzetlenséggel beszél életének gondjairól: „A mi urunknak pedig természete a, hogy kéretlen nem ad. Annyi esztendőktől fogvást, hogy szolgálom, soha semmit nem kértem, édes néném, már el nem kezdem. Egy erdélyi nemesemberhez

a' nem illik, aki jobban szereti szükségben lenni, mintsem kérni. Az én hivatalom a' hogy szolgáljam híven, és hagyjam az Istenre a többi. Egy nemesember felől nem lehet nagyobb gyalázatot mondani, mint azt, hogy az adoméért szolgál." (22. lev.) Mikes tudatában van annak, hogy jószágait Rákóczihoz való ragaszkodása következtében veszítette el. Mégis túlteszi magát az anyagi dolgokon, bajokon, Van erkölcsi alapja az írói ítéletre az olyan udvariakkal szemben, akiknek „kurucsága” a nehéz években orvosolhatatlan emberi gyarlósággal párosult. Íme a fejedelmi kamarás emberismeretre valló szentenciája: „Felinek sincsen esziben az ország jova, de mindenik tele torokkal kiáltja a szabadságot.”⁸ (85. lev.) A „vera nobilitas” elvének gyakorlati alkalmazásával a bujdosásban jelentkező lelki és erkölcsi válság idején kíméletlen őszinteséggel tárja föl az emigrációs udvari élet belső bajait: „a hihetatlenség, kételkedés és az a fekete irigység csak velünk bujdosik, mintha ők sem maradhattak volna az országban... Mennyi sokat temettünk el már közüllünk, de az a veszett irigység csak megmarad, és az egyenetlenség csak egészséges és semmit nem vénül, talám ugyanezek is temetnek el minket, ha csak a jó Isten el nem vesztí közüllünk őket. Úgy tetszik, hogy a bujdosóknak jobban kellene élni, mintsem az otthon lakó testvératyafiaknak, de még eddig mind ellenkezőt tapasztaltam. Sőt még mentől inkább fogyunk, annál inkább szaporodik az irigység és az egyenetlenség. E mindenkor így volt, szomorúan látom, hogy így is lesz mind örökkön örökké... a mi áitatos urunk mindenkor igyekezett azon, hogy azokat elűzze közüllünk, de még eddig végben nem vihette...” Mikes az emlékiró Rákóczira jellemző keménységgel ostromozza az elégedetlenkedő bujdosó kuruc nemeseket. „Ha rajtam állott volna, régen megégettettem volna őket, mert ugyanis mit keresnek közöttünk, egy állapotban vagyunk, egyik úgy hadta el jószágát, mint a másik. Itt tiszttségeket, jószágokat nem osztogatnak... könnyen megúnják a bujdosást... a feljebb említett beste kurafiak.”⁹ (96. lev.) A derűs humoráról ismert levélíró szokatlanul indulatos hangon ítéli el a belső egyenetlenség szítóit, de másutt szelíden szól kenyerestársairól; érzelmei belevetítődnek karcolataiba, különösen Rákóczi mozaikszerű arcképébe, akiről ő rajzolta a legszebb emberi közelségű irodalmi portrét. Joggal írja Szekfű, hogy fejedelmi ura „öregségének szemlélete volt az, mely utolsó hívét, Mikes Kelement a magyar szeretet és hűség lovagjává avatta, XVIII. századi lovaggá, s az érzésteli humanisztikum nagy írójává.” E rendíthetetlen hűség emberi példáját Vörösmarty a bujdosó Rákóczi sírját őrző Mikes alakjában örökítette meg allegorikus költeményében.

*„Ím élő emlék vagyok én, bú rajtam az írás,
És ha magyar tán még e' gyászos földre vetődik,
Elmondom neki: „Itt nyugszik fejedelme hazádnak,
Számkivetett onnan, mert nem vala benne szabadság.”
(1826)*

Az egyéni sors kérdésein töprengő, a hosszú bujdosás lelki terhével küszködő író fölvet egy általános érdekű gondolatot: „...mindenképpen csak bizonytalan voltát látom a sorsomnak. De mind itt, mind másutt, csak az Isten akaratjára kell magunkot hadni.” Ám fölriad, amikor a hagyományos gondolat-ritmusból kizökkentik az isteni gondviselést tagadó új tanok: „És ne úgy gondolkodjunk, mint az olyan istentelenek, akik azt tartják, hogy Isten a világot teremtvén, magára a világra hadta, hogy menjen amint lehet, és hogy az aprólékos dolgokra nem vigyáz. Valamint hogy az órás, megcsinálván az órát, aztot feltekeri, és azután azt jártatni hagyja, amint neki tetszik. Ezt nem

úgy kell hinni egy kereszténynek,” hárítja el Mikes a deista tanítást. A „nagy tselédes gazda” mindenható akarata és gondviselésébe vetett rendületlen hite az utolsó refugia a bujdosónak, „akit is arra tanyít az evangélium, hogy az Istennek olyan gondja vagyon egy szegényre, valamint egy királyra, és hogy minden dolgunknak az ő akaratja szerént kell folyni.” Az isteni beavatkozás megváltoztathatja szomorú emberi sorsunkat — ez a reménység élte a rodostói író.

A deisták kedvelt órahasonlatának elutasítását Mikes társadalmi megalapozású, reális tapasztalatokra épülő eszmefuttatása követi: „Ha azt másképpen hinnők, azt is kellene tartanunk, hogy nincsen másvilág, és hogy csak a nagy urakért, a gazdagokért teremtetett ez a világ; az alacsonyrendűek és a szegények csak azokért vannak e világon, valamint a vízben az apró halak a nagyokért, és valamint az oktan állatok a terhvonásért.” Ez a szokatlanul bátor gondolatmenet és társadalomfilozófiai fejtegetés szinte egyedülálló Mikes műveiben. A túlvilági hit föltételezése nélkül megjelenített feudális társadalom megdőbbségen igazságtalan. A deizmusnak az isteni teremtető voltát elismerő, de a gondviselés kezét és akaratát a világból kizáró tanítása szembekerül a sarkalatos vallásos tétellel, amely Mikes világnézeti hitvallásának kovásza. Ám a vita már a felvilágosodás irányába mutató gondolatszikra kipattanásakor eldőlt, s az író a hagyományos biblikus világkép síkján folytatja: „Ne adja Isten, hogy ilyen hiszemben legyünk... minthogy keresztények vagyunk, csak azt kell mondanunk, legyen Isten akaratja rajtunk.” Talán ezzel a szilárd hittel kötődik legszorosabban a rodostói író világnézete a hagyományos barokk vallásos világképhez. De „kötevénye” már nem az újsztoikus filozófia; Mikes föltétlen belenyugvását a predestinációt túlhangsúlyozó janzenista olvasmányai inspirálják, s a török istenhit fatalista legendái színezik.¹⁰ (51. lev.)

Az író okoskodása azt a gondolatmenetet szemlélteti, amelyen a karteziánus filozófián nevelkedett gondolkodónak és felvilágosult elmének végig kellett mennie. A válaszdás az értelmi felvilágosodás hosszú folyamatának egyik legnagyobb társadalmi és világnézeti problémájává, az ideológiai viták gyújtópontjává vált. Mikes teocentrikus vallásos világképe következtében, hazai literátor kortársaihoz hasonlóan, a korai felvilágosodás évtizedeiben nem „adaptálta” a deista, szkeptikus nézeteket. De a társadalmi egyenlőtlenség fölismerésének irodalmi formában történt kifejezésével, leveleiben és fordításaiban megnyilvánult társadalomkritikai ítéletével talán a legmesszebbre jutott magyarországi és erdélyi írói társai közül a XVIII. század első felében.

Mikes különösen érzékeny az egyéni érdeket az ország hasznának, a nemzeti közérdeknek alárendelő gondolatokra. Egyértelmű írói magatartása szerint „az ország hasznát” keresők szűkebb táborába tartozott. A művelt és erkölcsös ifjúságban látja a nemzet letéteményesét, az ország jövőjének zálogát. Hazafiúság, műveltség, morál — Mikes egyéniségében és életművében elválaszthatatlanul összetartoznak. Felfogása szerint a tanulás, a munka morális és társadalmi kötelesség. Fordításaiban¹¹ bibliai s antik irodalmi forrásokkal is alátámasztja, hogy „az ember úgy teremtetett a munkára, valamint a madár a repülésre”, tehát „az emberek mindnyájan a munkára születtek”. A világ és a természet rendje szerint kell élni: „a nap pedig feljöttkor az egész természetet híja munkára, de főképpen az embert...” A társadalmi gondolat szemszögéből Mikes Erdély iránti nosztalgiája, szülőföldszeretete nem passzív érzélgősség, hanem tevékeny patriotizmus. Az idegen földeken a jó gazda szemével tekint végig, arra gondolva, mi lenne hasznára az otthoniaknak. A világhírt nemes nemzeti önismeretre nevel: „mint hazafia azt akarnám, hogy a tudomány oly közönséges volna nálunk, valamint a

tudatlanság...”¹² (62. lev.) A hazai nevelési rendszert és nemesi erkölcsöt bírálva, sürgeti az anyanyelvi oktatást, a fordítást, nyelvtanulást, a reáliák elsajátítását. Földereeng Mikes gondolatvilágában a tovatűnt nemzeti királyság eszméje is, a francia abszolút monarchiában látottakra célzó, „a’való, hogy nekik magok királyok vagyon”¹³ eszmétársulás kapcsán. Meglátja ennek a nemzeti udvari művelődéssel összefüggő következményeit, fölismeri a polgári foglalkozások nemzetgazdasági funkcióját. A kamarás gondolataiban nyomot hagyott a hazai kísérlet, a nemzeti művelődés új távlatait meg-láttató fejedelmi udvari művelődéspolitiká, aminek társadalmi tanulságait fölidézi írásaiban. Nem a maga hasznát, hanem az ország boldogulását kereső önzetlen hazafiúság, az önművelésre, munkálkodásra készítő hazaszeretet, a szülőföldhöz s a hazához való érzelmi kötődés legmeghatóbb művészi megnyilatkozásai a Mikes-levelekben olvashatók a régi magyar irodalomban.

Erdélyi szülőföldjétől elszakadt, de a hazai gyökerekhez mélyen kötődő Mikes írói nemesi szemlélete nem az átlagos magyar köznemesi szemléletmód jellemző példája, hanem kiemelkedően egyéni jellegű. Egyéniségének, sajátos írói kritikai szemléletének alakulására döntő befolyású tényező volt az emigráció. Hazai szellemi forrásai új szférák irányába bővültek Rákóczi közvetlen környezetében, s tágultak a lengyel s francia országi években és a török földön bujdosó fejedelem személyes kíséretében szerzett emberi tapasztalatokkal és új olvasmányokkal. A könyv Mikes egyik fő éltető eleme: „Ítéld el kegyelmed, micsoda tudatlanság nem volna a világon, hogyha könyvek nem volnának. Azért is mondhatni, hogy a könyv a lelke az elmének...”¹⁴ — fogalmaz a sokat olvasó fordító.

A mikesi egyéniség egyik jellemző vonása tűnik szemünkbe, amikor Rákóczi György elhajózásakor ilyen gondolatokkal kíséri a török partoktól távolodó, messzeségbe vesző vitorlákat: „Legnagyobb fogyatkozást azt találok benne, hogy magyarul nem tud. De nem az ő vétké, németek nevelték, akik csak a miatyánkot sem engedték volna, hogy magyarul megtanulja... ahová megyen, az az ország még nagy hasznára lehet, mert jó iskola...”¹⁵ (88. lev.) S hogy Mikes írói tudatában a nemzet fogalmához legszorosabban kötődik az anyanyelv, arra idézhetjük a fejedelem halála után 1736-ban Rodostóba érkezett idősebb fiúról, József hercegről szóló, elmarasztaló sorait: „Is-ten ebben a fejdelemben sok szép talentumot adott... és ha ezt úgy oktatták, nevelték volna amint kívántatik, dicséretre méltó dolog lett volna. De... azt nem tudgya... hogy mi legyen a nemzetihez való szeretet, mert soha a nemzetivel nem társalkodhatott.”¹⁶ (125. lev.) Rákóczi udvari embere a fejedelemfi elhalálozásakor sem enyhül meg irányában, megjegyzi: „Ha pedig a nemzetit nem szerette, azt nem kell csudálni, mert olyan helyt neveltetett, ahol gyűlölik a mi nemzetünket.”¹⁷ (147. lev.) Mikes kritikus megnyilatkozása öszinte: Rákóczi mindkét fiában csalódott.

Mikes emberi egyénisége érzékeny volt a társadalmi élet szóbeli és írásbeli érintkezési formáira. Hazai útravalóját gazdagítva, Párizsban eltanulta a levélbeni társalgás, a levélírás külső és belső eszközeit s ezek fölhasználását megszabó világi társasági szabályok szellemét. Urával együtt „francia köntöst” öltött, amit az udvari szokás kényszere megkövetelt. „Édes néném, eddig csak belsőképpen voltam magyar vagy székely, de már külsőképpen is, mert huszonkét esztendő múltán ma tettem le a francia köntöst”,¹⁸ (114. lev.) írja Rákóczi halála után, negyvenöt éves korában. Ez a jelképes önvallomás fényt vet Mikes öntudatára. A francia műveltséget székely-magyar személyiségének szűrőjén keresztül asszimilálta. A magyar irodalmi hagyományból kiemelt levélforma tudatos művelésével szerencsésen szintetizálta az erdélyi társalgási nyelvre

épülő barokk prózastílust a modernebb francia klasszicista stílusideállal, oly módon, hogy újjáteremtette, művészi szintre emelte a magyar levél műfajt. Nála a levélírás és a levélforma nem csupán műfaji kategória, hanem egyéniségére valló magatartás, lelki attitűd és irodalmi műfajteremtés egyszerre. Érdekes, hogy a könnyedén csevegő levélíró saját bevallása szerint hallgatag természetű volt.¹⁹

A világlátott ifjú nemes írói ambíciója, Párizsban csiszolódott ízlése messze túlhaladt a hazai udvari naplóírás általa jól ismert igénytelenebb műfaji s nyelvi változatain. Kedvtelésből írogató, előadásszövő hajlama, kisepikai elbeszélő készsége és originális nyelvi tehetsége az általa megteremtett új magyar műformában, a levél műfaj világias szépprózai alkalmazásában nyert művészi kifejezést, eredeti egyéniségének leginkább megfelelő irodalmi keretet. A misszilit élethűen utánzó levelek személyes, családi hangja megőrizte Mikes változó kedélyvilágának természetességét, a levélíró emberi közvetlenségét sugárzó társalgó tónusát, humorát, székely mesélő kedvének irodalmi varázsát. Ez a mikesi prózai előadás lelke, levélstílusának sava, borsá. Az erdélyi történet- és emlékirók, így Szalárdi János, Kemény János, Bethlen Miklós, Cserei Mihály és Apor Péter kifejező eszköze volt ez az erdélyi köznyelv, mégpedig az értelemnek fényes és hajlékony, a fantáziának színes, az érzelemnek finom rezgésű eszköze. Ezekkel a jelenségekkel emelkedik különösen magasra Mikes Kelemennél...²⁰ — írja Pais Dezső. Nyelvész, stilizta, a stílus értője, író, költő elragadtatással írtak róla. Mikes székely tájnyelvi rekvizitumait beleszővi az erdélyi élőbeszédet irodalmi szinten megörökítő ízes, életteli nyelvhasználatot tükröző hangulatos prózájába. A természetesség, egyszerűség és választékosság nyelvének olyan erényei, melyekkel öelötte magyar prózaíró alig dicsekedhetett.

Idézett mai erdélyi írótársa ráérezett Mikes egyéniségének nyelvteremtő énjére: „Ő Zágont sírta vissza, rabságában a szülőföld aranybilincset. Annak a hangjaiból teremtett irodalmi nyelvet. Nyelvet csupán? Magatartásbeli modellt a reánk bízottak dolgában...” E sorsformáló gondolatot a fordító Mikes öntudatos sorai is megerősítik. Egyik misszilisében írja: „Egy könyvet is küldök Öcsémuramnak, ha lehet... Az én ítéletem szerint méltó, hogy kinyomtassák. Az első auctora spanyol jezsuita volt, azután franciára fordították, a franciából székely nyelvre.”²¹ Mikes nyelvi és írói művészetére is alkalmazható Kodálynak a zene nemzeti gyökerzetéről és egyetemességéről írott gondolatfűzésének analógiájára, „minden művészetnek — ahogy a történelem tanítja — valamilyen nemzeti környezetben kell otthonosnak lennie... lényeges dolgot csak olyan művészet tud kifejezni, amelyik mélyen gyökeredzik valamilyen talajban”.²² Mikes egyéniségének, egész munkásságának társadalmi, szellemi és nyelvi gyökerzete hazai talajból táplálkozott, s európai műveltséget szívott magába. Zágon iránti legendás ragaszkodásával nőtt bele Európába. Emberi és írói tanúságtételének általános emberi mondanivalója révén elnyerte a következő nemzedékek visszatekintő érdeklődését és rokonszenvét. Szülőhazájába kívánczik vissza a Márvány-tenger partjáról a hazájától száműzött székely nemes, aki későbbi moldvai útján írói daccal néz szembe sorsával: „...és ha Erdélyt meg nem láthatom is, de a köpönyegit megláthatom, mert az erdélyi havasok mellett menyünk el. Ha Zágomban sert nem ihatom is, de... bosszúságra, iszom a Bodza viziből.”²³ Mikes olthatatlan szülőföldszeretete, szüntelen hazavágyódása, erdélyi nosztalgiája, életének s írói életművének megtartó érzelmi eleme. Képletesen szólva, olyan, mint a róla elnevezett zágoni Mikes-tölgyek. Bárhol járt vagy bujdosott, Danckán, Párizsban, Rodostón, ő mindig szülőhazája, Zágon felé tekintett. A Mikes-tölgyek gyökerei mély rétegekbe kapaszkodnak.

A régebbi magyar irodalomban vannak olyan írók, akiknek életművében különösen meghatározó a hazához fűződő viszony. Mikest a szülőháza iránti szeretet és a szülőföld vonzása tartja életben, inspirálja tollát. Nála is példaértékű, hogy egyénisége formálódásában, lelki s szellemi vonásai kiteljesedésében meghatározó a székelyföldi gyermek- s ifjúkori életszakasz; ebből táplálkozik szülőföld-imádata, s annyira jellemző székely-magyar öntudata. „S a sorsa, ez a magányos írói sors, melynek a honvágy volt egyetlen Múzsája, mennyire ismerős...” írta 1942-ben zágoni látogatásakor késői polgártársa, Márai Sándor.

Mikes négy évtizeden keresztül folytatott irodalmi levelezésével párhuzamosan hatalmas méretű fordítói munkásságot fejtett ki. A korabeli irodalomszemléletbe s Mikes irodalmi tudatába és egyéni színárnyalataiba éppen úgy beletartozott a világi széppróza, mint az elmélkedő didaktikus kegyességi próza vagy a klasszikus történeti értekező próza művelésének igénye. Az egykori udvari apród fordítói kezdeményezése, irodalmi és erkölcsi célkitűzése az író és politikus Rákóczi s a fejedelmi kancellária által propagált nemesi-nemzeti ideológia hazai kulturális és művelődési programjához kapcsolódik. Egyénisége nyitottsága folytán a világot járt ember szemével úgy látta, hogy a nemzeti kultúra megteremtésének egyik fontos eszköze az anyanyelv kiművelése, a nemzeti nyelvű tudomány, irodalom és kultúra ápolása. A modern gondolat, a nemzeti művelődés, az „eszmélet” anyanyelvi terjesztésének ügye a műveltségszerzés kiterjesztését jelentette az európai civilizációra. A magyar fordító céltudatos törekvései mögött olyan szándék is rejlett, hogy a fejlettebbnek ítélt francia társadalmi és kulturális eszméket székely-magyar köntösbe öltöztetve, ízlésének megfelelően terjessze hazájában. Törökországi munkásságával a legtöbbet fordító magyar író volt egy olyan évszázadban, amelynek hetvenes éveiben Bessenyei György a fordítás fontosságát a nyelvművelés felvilágosodott programjába foglalja. A fordítás és adaptáció folyamata, egy vagy több francia mű átültetésre, magyar nyelvre való lefordításra történt kiválasztása, egy ilyen „auktori” szándék megérlelődése, egyéni elhatározása, kétségtelenül az alkotó egyéniség bizonyítéka; nyelvi készséget, stilisztikai érzéket, szerkesztői arányérzéklet tükröző írói egyéniség megnyilatkozása. A régebben inkább műkedvelő, „spontán”, mint tudatos levélíróként számon tartott Mikes írói tudatának alakulása és fejlődése folyamatában döntő szerepet játszott a korabeli irodalomfelfogás szerint önálló alkotói szférába tartozó, fordítással ötvöződő adaptáció. Az írói eredetiség, tudatosság és önállósulás megnyilvánulásaként értékelendők az egyéni színekkel tarkított szerzői „előljáró beszédek” és olyan fordítói megnyilatkozások, amelyek a hazai olvasók figyelembevételéről tanúskodnak.

A levélíró és fordító minden munkája névtelen. Az anonimitás ebben a korban elterjedt, tudatos írói magatartást takar. De a rodostói író nem akarta, hogy neve, az „örök hűtlenségben” elmarasztalt, „fő- és jószágvesztésre” ítélt, kegyelemért folyamodott, de „gráciát” nem kapott bujdosó erdélyi nemes meghurcolt neve elijessze a hazaiakat kéziratos műveinek olvasásától. Mert hogy Mikes „az otthon maradottak” okulására, hazai közönségnek szánta őket, 1761. március 19-én kelt utolsó missziliise is bizonyosság. Az ősz Mikest élete alkonyán egy valódi kis otthoni hír kárpótolta a sok évtizedes olvasói visszhang érzékeny hiányáért. „Hogy a húgomnak megtetszett a könyvem, a' nekem elég vigasztalás.” Lelki örömét kifejező megható sorai az író szellemi hazatérését szimbolizálják: „Lelkem Öcsémuram, annak igen örülök, hogy könyvemet vette kéd, de még annak inkább örülök, hogy kéd azt ítéli, hogy másoknak is hasznára lehet... Énnékem még több spirituális könyveim is vannak, amelyeket szívesen kívánnám, hogy

hazámban másoknak lelki hasznokra lehetnének, ha ked szabadságot ad reá, én azokat béküldeném... De akármikor legyen a béküldés, csak azon kérem Öcsémuramot, hogy addig tartsa meg mind őket, amíg nem írok Öcsémuramnak, hogy melyiket kinek adja..."²⁴ Mikest szinte lázba hozta írói végrendelete megírásának váratlan lehetősége. A legnagyobb írói elégtételt kiváltó erdélyi visszhang időszerűsége jegyében és a Mikes-hagyomány ápolásának szellemében emlékezünk zágoni Mikes Kelemenre születése 300. évfordulóján.

JEGYZETEK

1. Mikes ÖM I. 518; Kolozsvár, 12. May Anno 1720.
2. Rodostó, 8. novembris 1727. MKM 181.
3. Mikes ÖM I. 520; Kolozsvár, Anno 1722. December 22; Rodostó, 19. decembris 1723. MKM 94.
4. Rodostó, 9. septembris 1721. MKM 73.
5. Rodostó, 24. maji 1726. MKM 151.
6. Jénikő, 25. martii 1720. MKM 57.
7. Jénikő, 28. decembris 1718. MKM 37.
8. MKM 179.
9. Rodostó, 24. decembris 1731. MKM 202—203.
10. MKM 94; Mikes ÖM I. 522—523.
11. Mikes ÖM VI. 30, 43, 1003, 1007; Az idő jól eltöltésének módja, 68, 82.
12. Rodostó, 11. junii 1725. MKM 126; Mikes ÖM I. 558.
13. MKM 122.
14. Az idő jól eltöltésének módja, 92; Mikes ÖM VI. 50, 1010.
15. Rodostó, 24. martii 1728. MKM 186.
16. Rodostó, 20. julii 1737. MKM 250.
17. Csernavoda, 4-dik junii 1739. MKM 276.
18. Rodostó, 17. maji 1735. MKM 237.
19. Rodostó, 28. maji 1720. MKM 66.
20. A magyar irodalmi nyelv. I. OK IV. 1953, 448.
21. Rodostó, 25. martii 1760. Báró Huszár (Boér) Józsefnek. MKM 361; Mikes ÖM I. 818.
22. Utam a zenéhez. Bp., 1972, 88.
23. Csernavoda, 1. junii 1739. MKM 273.
24. Rodostó, 19. martii 1761. Huszárnak, MKM 364, 371; Mikes ÖM I. 829.